

УДК 821.161.2-93Грінченко

Алла Гончаренко

ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА БОРИСА ГРІНЧЕНКА ДЛЯ ДІТЕЙ І ПРО ДІТЕЙ

У статті аналізуються домінуючі педагогічні позиції літературної творчості Бориса Грінченка для дітей, встановлюються паралелі між педагогічною та літературною спадщиною, між пріоритетами того часу та проблемами сучасної дошкільної освіти. Розкривається глибинний зміст його творів для формування особистості у дошкільному дитинстві, вироблення орієнтації на моральні норми життєдіяльності, духовного зростання дитини у соціумі, серед природи. Виокремлено розвивальний вплив через рідне слово, що зумовлюється принципом природовідповідності.

Ключові слова: дошкільне дитинство, життєдіяльність, літературні твори, моральні норми.

Проблема становлення особистості у дитинстві захоплювала багатьох письменників, які у своїх творах силою художнього слова розкривали найпотаємніше, виокремлюючи індивідуальне, національне, загальнолюдське у кожній особистості. Борис Грінченко також досліджував духовне зростання дитини у тому соціумі, в якому вона зростає. Ставлення дитини до соціального, природного, культурного, до власного світу проявляється у її вчинках, мовленні, що з високою майстерністю літературно оздоблено автором. Його життя, літературна, творча, педагогічна діяльність багатовимірні, різнопланові за змістом і не позбавлені бунтарського духу. Проблема розвитку, виховання дитини у всі часи була лакмусом для суспільства, сьогодення ж надає їй виняткової значущості. *Актуальність досліджуваної проблеми* зумовлена вивченням формування мовленнєвої особистості у дошкільному дитинстві під впливом літературних та фольклорних творів.

Значущість дитячої літератури полягає в тому, що вона є фактором виховання, засобом і способом педагогічного впливу на дитину. Демократичний напрям української літератури кінця XIX — початку XX ст. пов'язаний з іменем Б. Грінченка, який проклав шлях наступному поколінню літературних митців [8]. Його літературна спадщина, що має яскраво виражене гуманістичне спрямування, періодично привертала увагу дослідників. Знаходимо тотожні позиції

сьогодення: орієнтир на кооперування педагога з природою дитини, намагання створити найкращі умови для розвитку внутрішніх здібностей дитини, її самовираження і саморозвитку. Перший тематичний аналіз та оцінку творчості Б. Грінченка знаходимо ще у працях його сучасників: М. Драгоманова, М. Коцюбинського, І. Франка та інших.

Сучасні дослідження літературної і педагогічної творчості характеризуються переосмисленням і застосуванням нових підходів до її вивчення. Так, художні особливості творів вивчали Л. Гаєвська, А. Погрібний, виокремили новаторство літературно-педагогічної творчості та вказали на соціальний аспект творів П. Охріменко, А. Погрібний, П. Хропко, В. Яременко, проаналізували особливості психологізації творів Л. Гаєвська, Л. Голомб, І. Денисюк. Різноманітні представлено аналіз спадщини Б. Грінченка у ґрунтовній та науково виваженій монографії А. Погрібного «Борис Грінченко. Нариси життя і творчості» і «Борис Грінченко у літературному русі кінця XIX — початку XX сторіччя» [4, 102]. Соціально-психологічні аспекти особистості героя стали предметом вивчення Н.Є. Коломієць [5, 8]. Однак дослідники здебільшого звертали увагу на ідейну спрямованість, тематику, жанри та образну систему художніх творів митця.

Близькими за своїм задумом та дослідницьким вектором є наукові розвідки М.М. Веркальця

та О.І. Неживого [3; 6]. Це чи не єдині джерела, де проводиться паралель між педагогічною спадщиною Бориса Грінченка та проблемами сучасної освіти, метою яких є розвиток вільної, творчої особистості. У своїй статті ми проведемо паралелі між педагогічною та літературною спадщиною Бориса Грінченка, між пріоритетами того часу та проблемами сучасної дошкільної освіти. Збагачують наші уявлення про творчість Бориса Грінченка та скорочують шлях до мети роздуми О.Л. Кононко щодо непересічної особистості автора численних літературних творів та педагогічних ідей, його ініціативності та діяльності, відмови від репродуктивних дій на користь творчої активності, здатності виявити критичність і самокритичність. Такими волелюбними, незалежними, сміливими, самостійними постають і його герої («На волю!», «Сам собі пан», «Непокірний»).

Літературні твори, фактичні й омріяні події, персонажі, явища, пригоди формують цілісний образ світу, варіативну ставленнєво-дійову модель поведінки дошкільника. Природна допитливість дошкільника, прагнення до пізнання нового, незвіданого забезпечують фізичний, соціально-моральний, емоційно-ціннісний, пізнавальний, мовленнєвий, художньо-естетичний, креативний порух, активізують інтелектуальні та мовленнєві процеси.

Літературна і педагогічна творчість Бориса Грінченка засвідчує глибоке знання дійсності, вміння заглиблюватися у соціальні процеси, розкривати провідні тенденції, а також відтворювати діалектику взаємин особистості й суспільства. Його естетичні погляди поєднуються з проникненням у глибини внутрішнього життя людини, моральність персонажів осмислюється через психологічний аналіз. У творах відбиваються погляди на життя, ставлення до явищ соціальної дійсності, усвідомлення динаміки суспільного буття, зрушень у психології людей. Дорослий через нескладний сюжет коротких оповідань Бориса Грінченка, розуміння яких під силу дитині, вправно та непомітно здатен формувати гармонійну особистість, яка живе у злагоді з природою та із собою. Ми дещо наблизилися у своїх роздумах до одного з напрямів літературознавчих досліджень щодо психологізму як аспекту дослідження особистості (М. Кодак, М. Пивоваров, В. Фащенко). Зауважимо, що вивчали доробок Бориса Грінченка з позиції психологізму І. Пільчук та В. Яременко, проте глибокий аналіз всіх художніх творів ще попереду.

Борис Грінченко вважав, що становлення особистості носить цілеспрямований, безперервний характер, позаяк дитина перебуває у постійному розвитку, змінюваності всіх сфер життєдіяльності. Сьогодні обґрунтовано значення та вплив на особистість різних форм життєдіяльності дітей: задоволення потреб у спостереженні

за об'єктами і явищами природного простору, усвідомлення взаємозв'язків та взаємовпливів у природі, самоусвідомлення у різних видах діяльності (провідній ігровій, руховій, природничій, предметно-практичній, образотворчій, музичній, театральній, літературній, сенсорно-пізнавальній, логіко-математичній, мовленнєвій, соціокультурній). Ця динамічність особистості передбачає і варіативність педагогічних впливів, серед яких чільне місце належить книзі, літературному твору. Отже, зауважимо, що розвивальний вплив через рідне слово — принципова позиція Бориса Грінченка.

Доцільність використання рідної мови у вихованні та навчанні дітей обґрунтовується принципом природовідповідності [6, 83]. За цим принципом дитину треба вводити у життєвий простір, розширювати його межі, орієнтуючись на її природні задатки. Тому досконале формування особистості можливе за умов оволодіння нею найближчою мовою, занурення її у світ рідних звуків, значень слів. Мова постає як результат багатьох умов розвитку та існування народу: психологічних, побутових, соціальних тощо. На користь цієї позиції постає думка про збереження природної для українських дітей психолінгвістичної детермінації їхнього розвитку [6, 14]. На думку Б. Грінченка, рідномовне середовище є розвивальним для мислення дитини, не можна розвивати мовлення у відриві від мислення, як і мислення у відриві від мовлення. Найважливішим доказом доцільності, переваги рідномовного середовища Борис Грінченко вважає спадковість задатків людини до опанування рідної мови. Сучасні дослідження генетичної психології теж вбачають домінування природних передумов в оволодінні дитиною рідною мовою. «Виховуй так, як велить природа», — зазначає П.П. Бачинський. Тому співзвучною сучасності є думка Б. Грінченка про необхідність бездоганного володіння педагогами (від дошкільного до вищого навчального закладу) мовою того народу, якому вони дають просвіту.

Борис Грінченко, надаючи особливої ваги добору репертуару дитячих книг, на перше місце завжди вносив український фольклор — казки, загадки, прислів'я, приказки, повір'я, жарти тощо, які вважав бездоганними. Щодо літературних творів, то у статті «Періодичні видання для дітей» він висуває, зокрема, такі вимоги: «Твори для дітей мусять бути артистичними... Гарний твір для дітей мусить розбуркувати у дитини думку і розсувати її обрій. Через це він мусить бути, звісно, розумний». Цими вимогами й сам керувався.

З дослідження О. Неживого виокремлюємо вимоги великого педагога про критерії добору літературних творів для дітей, серед яких: високі ідеали доброти; найвищі людські чесноти;

високохудожнє слово; гармонія людських взаємин та бережливе ставлення до природи [6].

Письменники і поети, які знайшли в собі хист та бажання писати для дітей, базувалися на народній творчості, не оминаючи казки як величного жанру та невичерпного джерела мудрості народу. Сучасній дитині не бракує літератури, проте велика відповідальність щодо її добору покладається на дорослих. Схильність дошкільника до персоніфікації (олюднення предметів, явищ, об'єктів або понять) робить бажаними фольклорні твори, у яких вона широко представлена. Дитина вірить, що тварини і рослини уміють діяти і говорити. У такий спосіб малюк будує зрозумілі й близькі стосунки з довкіллям, знаходить для себе пояснення буття Всесвіту, проводить аналогію з власною життєдіяльністю. Це сприяє розвитку системи ціннісних ставлень до світу, до себе. Сприймаючи явища, об'єкти природного довкілля, дитина не має готових формулювань, узагальнюючих визначень, уточнюючих характеристик, що ними послуговуються дорослі.

Суголосно і Борис Грінченко вважав фольклор домінуючим фактором у доборі дидактичного матеріалу, що дає дітям змогу опанувати рідну мову в її найдосконалішому і найпрекраснішому вияві — народній творчості. Для становлення особистості такий підхід має неабияке значення. Культивує безкомпромісну позицію про виховання та навчання рідною мовою, Борис Грінченко жодною мірою не вбачав у цьому національної обмеженості. Таким чином, простежуємо його логічний висновок щодо формування національного типу через систему національного виховання в умовах розвивального середовища. Отже, мовленнєва, світоглядна, культурна приналежність характеризують людину як представника певної національності.

Домінанта національної приналежності дає особистості моральну і психологічну стійкість, створює передумови для формування національної самосвідомості, почуття національної і людської гідності, самоповаги. Образ національного світу є первинним у свідомості маленької дитини [6, 7]. Наголошуючи на тому, що мова є виразником найістотніших національних ознак (психологічних, світоглядних, етнографічних), без яких неможлива особистість, звертаємося до думки О.О. Потєбні щодо невпинного взаємовпливу думки та мовлення і використовуємо її на підсилення попереднього висновку: виховання мусить бути національним, рідною мовою, на фольклорі та зразках авторських літературних творів.

Книга, на нашу думку, стикається майже з незайманим моральним світом дитини, впливаючи на формування дитячого світогляду. Саме тому для правильного спрямування розвитку особистості літератор має знати рівень, особливості

розвитку дітей різного віку, їхні інтелектуальні, духовні здобутки.

Сучасність означена екологічними проблемами, що є наслідком зверхнього чи байдужого ставлення людини до природи. Тривалий час людина спонукала свій розум до пошуку виправдання своїх руйнівних вчинків: так треба для прогресу, для панування людини. Задля виховання природовідповідної та природодоцільної поведінки дитини послуговуємося фольклорно-літературними зразками, що пробуджують почуття. А почуття здатні мурувати міцний бар'єр антигуманним вчинкам. Екологічне світосприймання легше закладати на основі синтезу знань дитини про свій внутрішній світ, про навколишній простір і своє місце в ньому. Знання, що їх забарвлено позитивними почуттями, стануть підмурком становлення свідомої особистості, здатної до життя в гармонії з природою.

Діти керуються переважно почуттями, а не розумом, тому неприпустимі судження, що суперечать їхнім ідеалам. Саме таким є цикл творів про тварин [1], проаналізувати який доцільно з позиції визначення його виховного потенціалу для дітей дошкільного віку.

Кожен міні-твір, незважаючи на констатувальний виклад, постає перед слухачем або читачем як динамічна, конкретна, цілком зрозуміла точка зору автора, позиція, з якої він сприймає й оцінює окремо описану ситуацію. Авторські коментарі, окреслення авторської позиції в оцінці зображаного спрямовані на висловлення співчуття персонажу, уточнення його стану, мотивування його реакцій на довкілля. Щоб доступним і прийнятним для розуміння дітей видавалося кожне оповідання, Борис Грінченко ніколи не шкодував барв для передачі стану тварин через зображення внутрішніх переживань: «Який же він вдячний був хазяїнові своєму за піклування!» («Зайчик») [1, 30], «...то так весело, а то нудьгуй...» («Хитрий Карло») [1, 34]. Задля цього він послуговується і прийомом «внутрішнього мовлення» персонажів, вдаючись до невластивого прямої мови, спостерігаючи за процесами «мислення» кожного, за пульсацією їхніх «думок», за динамікою вияву реакцій на обставини. А для цього використовуються такі слова-означення, слова-ставлення, слова-характеристики, які властиві людині і цілком доступні розумінню дитини дошкільного віку («...крачки робили своє милосердне діло», «...птахи мають добре серце», «...гуси вміли порахувати час», «...птахи розуміють, що таке повинність, обов'язок», «...буває справжній суд у птахів», «...птахи бавляться танцями та розмовами», «...від докірливого слова стає соромно», «...зажурена ходить, образилась», «...тиха й ласкава...», «...жалісливий...», «...засмучена», «вірить», «любила», «жалко», «страх», «радісно», «втома», «боляче», «самотньо»).

Часто у назвах творів Борис Грінченко наголошує на домінуючому або на важливому стані тварин,

уподібнюючи їх до людських станів: «Собака вимагає справедливості», «Мудрі оси», «Милосердні птахи», «Собаки змовляються», «Вірний слимак», «Павук гнівається», «Благородний собака», «Собака жартує з сорокою», «Собаки не люблять, щоб з них глузували», «Риби приятелюють» [1, 15, 22, 24, 38, 40, 48, 73, 80].

Подібні та інші психічні явища, стани, як-от: сум, втома, радість, веселість, допомога, — дитина дошкільного віку здатна відчутти й означити. Паралель чи й тотожність між «розумом і почуваннями» людини й тварини, на нашу думку, пояснюється глибоким знанням Б. Грінченком психології малюка, що й наштотувало його на цикл творів про тварин. Не випадково ж для найменших рекомендується використання казок про тварин, що передують складнішим для сприйняття фантастичним та соціально-побутовим казкам.

У змісті творів збірки «Розум та почування у живої тварі» закладено механізм, що провокує виникнення і активне виявлення дітьми позитивних емоцій, адекватних ставлень, гуманістичних орієнтирів: допомога знедоленим, хворим, співчуття до обійдених ласкою («Собаці тяжка неласка», «Жалісливі пацюки», «Як пацюк врятувався», «Папуга та горобець»), повага до праці («Пташка-швачка», «Бджоли — будівничі», «Собака поросят збирає», «Громадське гніздо»), піклування про менших («Батьки піклуються про дітей», «Мати-павучиха», «Жуки дбають про своїх дітей», «Мати-ведмедиха»), вірність та дружба («Свійська жабка та черепаха», «Свійський кажан», «Кінь довго пам'ятає», «Зайчик», «Кінь рятує жінку», «Кішка вірить своєму хазяїнові», «Вдячні лелеки») [1, 14, 24–25, 29–30, 36, 53, 58, 80–82].

Використання системи художніх і мовно-стилістичних прийомів дало змогу Б. Грінченку яскраво й дохідливо для дитини відтворити складні стани тварин, показати процеси внутрішньої боротьби, де гуманне і антигуманне поперемінно вивищуються («Собаки хитрують», «Собаки заздять», «Велика бура собака», «Слон жаліє товариша») [1, 38, 41, 44, 46].

Автор майстерно й непомітно підводить дитину до оцінки подій на основі виробленої орієнтації на моральні норми життєдіяльності. Конфліктність, неоднозначність у контактуванні людини і тварини, тварин між собою наповнює особистість малюка єдністю соціального і психологічного («Собаці тяжка неласка», «Собаки не люблять, щоб з них глузували», «Павук гнівається», «Собаки ховають хвойдину») [1, 24, 40, 42, 57]. Це ще раз підкреслює щирість прихильності автора до людини, віру в оптимістичну перспективу розвитку особистості, зацікавлене і спрямоване ставлення до її душевних пошуків.

Отже, добре знаючи свого адресата, Б. Грінченко актуалізував проблему впливу на душу дитини літературним словом як педагогічним засобом, що закладає підвалини для міцних моральних переконань. Сьогодні, в умовах дефіциту духовності, коли душа людей не завжди відкрита чистому і щирому співчуттю, цінність його творів про тварин набуває особливої актуальності.

Простежується суголосність позицій Бориса Грінченка і сучасних досліджень: художні твори здатні викликати в уяві дошкільника яскраві чуттєві образи, активізувати розумові процеси, надати емоціям конкретного забарвлення на ґрунті ставлення до героїв творів. Це значно полегшує дитині розуміння ідей, взаємин, робить їх переконливими, конкретними.

Саме від дорослого малюк набирається варіативності, точності, влучності, довершеності, гостроти слова, вчиться доречно користуватися словосполученнями, мовленнєвими конструкціями. Цей шлях довгий, тривалий, складний, має безліч стежинок і стежок. Література ж його скорочує.

Вважаємо перспективними подальші розвідки у напрямі розвитку мовлення дітей дошкільного віку на основі використання творів Бориса Грінченка про тварин. Ця постає така велична і світла, глибинна й багатовекторна, що збереже інтерес не одного покоління до дослідження феномену грінченкознавства.

ДЖЕРЕЛА

1. Грінченко Б. Розум та почування у живої тварі / Б. Грінченко. — К. : Богдана, 1994. — 80 с.
2. Борис Грінченко і педагогічна культура України: матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції, присвяченої 130-річчю з дня народження Б. Грінченка. — Суми : ВВП «Мрія»-ЛТД, 1993. — 160 с.
3. Веркалець М.М. Педагогічні ідеї Б.Д. Грінченка / М.М. Веркалець. — К. : Т-во «Знання» УРСР, 1990. — 48 с. — (Серія 7 «Педагогічна»; № 7).
4. Животенко-Піанків А. Педагогічно-просвітницька праця Бориса Грінченка / А. Животенко-Піанків. — К. : Видавничий центр «Просвіта», 1999. — 176 с.
5. Коломієць Н.Є. Соціально-психологічні аспекти особистості та художні форми їх вираження у творчості Б.Д. Грінченка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 01.01.01 / Н.Є. Коломієць. — Дніпропетровськ, 2000. — 16 с.

6. Неживий О.І. Борис Грінченко — вартовий рідного слова. Педагогічна спадщина та проблеми сучасної освіти : моногр. / О.І. Неживий. — Луганськ : Знання, 2007. — 188 с.
7. Пастух Б.В. Борис Грінченко — безкомпромісний лицар національної ідеї / Б.В. Пастух. — Луганськ : Книжковий світ, 1998. — 164 с.
8. Яременко В.В. Борис Грінченко. Проза : дис. ... канд. філол. наук : 01.01.01 / В.В. Яременко. — К., 1969.

REFERENCES

1. Hrinchenko B. (1994). Rozum ta pochuvannia u zhyvoi tvari. K., Bohdana, 80 p.
2. Borys Hrinchenko i pedahohichna kultura Ukrainy: Materialy vseukrainskoi naukovo-metodychnoi konferentsii, prisviachenoї 130-richchii z dnia narodzhennia B. Hrinchenka. (1993). Sumy: VVP «Mriia»-LTD, 160 p.
3. Verkalets V.V. (1990). Pedahohichni idei B.D. Hrinchenka. K., T-vo «Znannia» URSR, 48 p.
4. Zhyvotenko-Piankiv A. (1999). Pedahohichno-prosvitnytska pratsia Borysa Hrinchenka. K., Vydavnychi tsestr «Prosvita», 176 p.
5. Kolomiets N.Ye. (2000). Sotsialno-psykholohichni aspekty osobystosti ta khudozhni formy yikh vyrazhennia u tvorchosti B.D. Hrinchenka. Avtoref. dys... kand. filol. nauk: 01.01.01, Dnipropetrovsk, 16 p.
6. Nezhyyvi O.I. (2007). Borys Hrinchenko — vartovi ridnoho slova. Pedagogichna spadshchyna ta problemy suchasnoi osvity. Luhansk: Znannia, 188 p.
7. Pastukh B.V. (1998). Borys Hrinchenko — bezkompromisnyi likar natsionalnoi idei. Luhansk: Knyzhkovyi svit, 164 p.
8. Yaremenko V.V. (1969). Borys Hrinchenko. Proza. Dys... kand. filol. nauk: 01.01.01, Kyiv.

Алла Гончаренко

ЛИТЕРАТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ БОРИСА ГРИНЧЕНКО ДЛЯ ДЕТЕЙ И О ДЕТЯХ

В статье анализируются доминирующие педагогические позиции литературного творчества Бориса Гринченко для детей, устанавливаются параллели между педагогическим и литературным наследием, между приоритетами того времени и проблемами современного дошкольного образования. Раскрывается глубинный смысл его произведений для формирования личности в дошкольном детстве, выработки ориентации на моральные нормы жизнедеятельности, духовный рост ребенка в социуме, среди природы. Выделено развивающее влияние через родное слово, что обусловлено принципом природосоответствия.

Ключевые слова: дошкольное детство, жизнедеятельность, литературные произведения, моральные нормы.

Alla Goncharenko

BORYS GRINCHENKO'S LITERARY HERITAGE FOR CHILDREN AND ABOUT CHILDREN

The article analyses the dominant pedagogical positions of Boris Grinchenko's literary heritage for children, interest and attention to the spiritual growth of the child in society. It is through these manifestations that the behavioral-behavioral model of the child's life in a social, natural, cultural environment appears. The parallels between Borys Grinchenko's pedagogical and literary heritage, between the priorities of that time and the problems of contemporary pre-school education are established. It reveals the deep meaning of his works for formation of personality in preschool children, the development of orientation to moral norms, the spiritual growth of the child. The hollow is characterized by the dominant national identity, which creates the prerequisites for the formation of national identity, sense of dignity, self-esteem. One of the leading positions is analyzed — developmental influence through the native word. Attention is drawn to the requirements for the selection of literary works for children. A detailed analysis of the cycle of works on animals "Mind and sensations in the living creature from the standpoint of using the system of artistic and linguistic-linguistic techniques, phonetic luxury, lexical and phraseological wealth, syntactic flexibility, and enormous word-formation means". The depth of understanding of child psychology can be traced: children are guided primarily by feelings, and not by reason and therefore unacceptable judgments that contradict their ideals.

Key words: pre-school childhood, livelihoods, literary works, moral norms.